

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli
Araştırma Merkezi

**TÜRK
HAMER**

**2. ULUSLARARASI
TÜRK KÜLTÜR EVRENİNDE ALEVİLİK ve
BEKTAŞILIK BİLGİ ŞÖLENİ BİLDİRİ KİTABI**

2. CİLT

Editörler

Dr. Filiz KILIÇ
Tuncay BÜLBÜL

17-18-19 Ekim 2007
ANKARA

Cemevi Mimarisine Giriş (Amasya Örnekleri)

Introduction to architecture of Cem House-The examples of Amasya

Muzaffer DOĞANBAŞ*

ÖZET

Bu çalışmada, cem evinin tarihsel süreç içerisindeki varlığı ve mahiyeti belirtmeye çalışılarak Amasya'nın bazı köylerinde bulunmakta olan ve cem ayinlerinin yapıldığı dolayısıyla cemevi olarak kullanılan bazı örnekler tanıtılmaya gayret edilmiştir.

Öncelikle Kurân-ı Kerim'de ibadethane olarak adları belirtilen mabetler belirtilerek Hz. Muhammed döneminin ibadethanesi olan Mescid-i Nebevînin mahiyeti ve ruhsal hali verilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede cem evi ve caminin, Mescid-i Nebevî misyonuna olan yakınlığı değerlendirilmiştir.

Amasya ili sınırları içerisinde bulunmakta olan ve cem evi olarak kullanılan kırlangıç çatılı dam evlerin genel özelliklerine değinilerek bu evlerden altı tanesi metin, fotoğraf ve çizimlerle tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mescid-i Nebevî, Cami, Cem evi, Ehl-i Beyt, Alevî-İslâm, Kırlangıç Çatı, Amasya, Dam Evler,

ABSTRACT

In this article, by pointing out the presence and essential character of cem house in the historical period, the houses that are in Amasya's some villages, some places that are used as a cem house where some rituals are still held will be introduced.

The essential character and mental condition of the temple, Mescid-i Nebevî that is in Hz. Momammed's period will be given by pointing out the places of worship whose names are stated as temple in Holy Quran. In this scope, the resemblance between the mission of Mescid-i Nebevî and cem house and mosque were emphasized.

By mentioning about the general features of martin roofed flat-roofed houses that are used as cem house in Amasya's border, we will try to introduce those six houses with photograph, text and drawings.

Key Words: Mescid-i Nebevî, Mosque, Cem House, Ehl-i Beyt, Alevi-Islam, martin roof, Amasya, flat-roofed houses.

* Sanat Tarihçisi, Amasya Müzesi Araştırmacısı.

Cem (cem'); toplama anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1999: 131). Cem olma deyimi, bir araya gelme eylemini, cem evi (cem hane) ise, bir araya gelinerek ibadet yapılan mekânı ifade etmektedir.

Kuran-ı Kerim'de cami ve cem evi sözcükleri geçmemektedir. Kuran'da ibadethane olarak *secde edilen yer* anlamına gelen *mescid* sözcüğü ifade edilmektedir (Öztürk, 1994: 356). Bununla birlikte *manastırlar, kiliseler ve havralar* da ibadethane (mabed) olarak Kuran'da anılmaktadır (Kuran-ı Kerim, Hac: 40).

Hz. Muhammed döneminde bizzat peygamberin isteğiyle yaptırılan ilk mescid, peygamberin Mekke'den Medine'ye hicreti (622) yılında yaptırılmıştır. Ebu Eyub el Ensarî ve iki öksüz çocuğun satın alınan arsası üzerine yapılmış olan bu mescid, *Mescid-i Nebevî ya da Mescid-i Nebî (Peygamber Mescidi)* adıyla anılmaktadır. Ancak bununla birlikte, bu mescidden daha eski olduğu iddia edilen ve *Kuba mescidi* diye bilinen bir mabedin olduğu da söylenmektedir (Pedersen, 1979: 3).

Hz. Muhammed zamanında yapılan ve sonradan yıktırılan bir mescid de *Mescid-i Dırar* diye bilinen mabettir. Bu mescidin Medineli münafıklarca yapıldığı bilinmektedir (Kuran-ı Kerim, Tevbe: 107-108).

Hz. Peygamber devrinde yapılan Mescid-i Nebevi o dönem Müslümanlarının toplanma yeri idi. Hatta buraya Müslüman olmayanlarında geldiği bilinmektedir (Pedersen, 1979: 3). Bu nedenle Hz. Peygamber dönemindeki mescid sadece ibadetin yapıldığı bir yer olmayıp, ibadetin yanı sıra askeri bir karargah, toplumsal sorunların görüşüldüğü bir platform, içerisinde yoksulların barındığı ve hatta sportif amaçlı gösterilerin gerçekleştirildiği bir mekan özelliği taşımaktadır (Öztürk, 1994: 361).

İslâm dünyası, Hz. Muhammed sonrasında halifelik konusunda ikiye bölünmüş ve bu bölünme temelinde Şîî-İslâm ve Sünnî-İslâm olmak üzere iki temel ekol ortaya çıkmıştır. Tabii burada, Anadolu'da taraftarı olmayan Haricilik de üçüncü bir ekol olarak ifade edilebilir.

Hz. Muhammed'in ölümünden sonra başlayan –deyim yerindeyse– karşı devrim sürecinde gelişen olaylar ve uygulamalar İslâm dünyasında derin yaralara ve ayrışmalara yol açmıştır. Özellikle 681 yılında Hz. Hüseyin'in Kerbela'da katledilmesi mevcut ayrışmayı daha derin ve net bir hale getirerek İslâm'ın aydınlık yüzü Emevî zihniyetinin karanlığıyla perdelenmiştir.

Bu dönem öylesine karanlık ve zulüm dolu bir dönemdir ki; Ehl-i Beyt yolunun taraftarları, aralarında doğabilecek ihtilâflar için kercîlerine baskı ve zulüm yapan Emevî yönetiminin mahkemelerine gitmeyi uygun bulmuyorlardı. Çünkü bu mahkemelerden hak aramak demek baskı ve zulüm düzenini yani Emevî zihniyetini tanımak anlamına geliyordu (Rehber, 1997: 151). Bu nedenle kendi aralarında toplanarak İmam Zeynelâbidin'in önderliğinde, kendi içlerinde sorunları

nı hallediyorlardı. İmam Zeynelâbidin'in olmadığı yerde ise onun tayin ettiği insanlar önderlik yapıyordu. Bu uygulama diğer İmamlar döneminde de böyle sürmüş, sonrasında ise bu işi Seyyidler yani Ocak-zâdeler (Dedeler) devam ettirmişlerdir.

Bu içe kapanış süreci, esasında Hz. Ali'nin öldürülmesinden (661) sonra başlamıştır. Çünkü Emevî kralı Muaviye bin Ebu Süfyan'ın valilerine gönderdiği emirnamelerde; Cuma hutbelerinde Hz. Ali'ye sebbedilmesi ve lanet okunması emrediliyordu (Sırma, 1995: 33). Bu hutbelerden rahatsızlık duyan Ehl-i Beyt taraftarları ise, hutbeleri dinlemiyorlardı. Emevîler ise hutbeleri namazdan önceye alarak insanları bu uygulamaya katılmaya zorluyorlardı. İşte bu haleti ruhiye içerisinde, insanlar resmi ideolojinin hâkim olduğu mescidlere gitmemeye başlamışlardır.

Varlığını Anadolu'da da sürdüren bu sosyolojik süreç, cem ayininin ve doğallıkla bu ayinin yapıldığı cem evi olgusunun da çekirdeğini oluşturuyordu.

Anadolu'da, özellikle Babailer başkaldırısı sonrasında Alevî-İslâm anlayışının yeniden derlenip toparlanmasında önemli bir görev üstlenmiş olan Hacı Bektaş Velî (1209-1271) namaz kılmamakla suçlanıyordu (Ahmet Eflâkî, 1995: II, 476). Ön yargılı bir Mevlevî dervişince yapılan bu suçlama incelenince olursa, Hacı Bektaş Velî'nin halka açık yerlerde namaz kılmadığı ve ibadetini gösterişten uzak bir şekilde, dergâhında müritleriyle birlikte yaptığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

16. yüzyılda yaşamış olan büyük halk ozanı Pir Sultan Abdal ise şiirlerinde terim olarak "Ayn-ı Cem" ibaresini kullanmakta (Öztelli, 1983: 246-247, 286-287) ve aynı zamanda şiirlerinde cem erkânının açılımını da vermektedir. Dolayısıyla cem ayininin varlığı cem evinin tarihselliğini de ortaya koymaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde, özellikle 16. yüzyıldan sonra yaşadıkları ağır baskı ve zulüm nedeniyle dışa kapalı olarak yaşamak zorunda kalmış olan Anadolu Alevîleri, cem ayinlerini de doğallıkla bir gizlilik içerisinde yapmışlardır. On iki hizmetten biri olan bekçi (kapıcı) hizmeti bu sürecin doğal bir sonucudur. Bu güvenlik kaygısı nedeniyledir ki, kolayca bilinmemesi için cem evleri belirli bir mimari üslup gelişimi gösterememiş ve doğrudan hedef olmaması için de herkesçe bilinen bir mekân yapma yoluna gidilmemiştir. Bu nedenle günlük hayatın yaşandığı büyük ve geniş evler cem ayinine mekân olmuş ve böylelikle bu evler cem evi olarak kullanılmışlardır.

Anadolu'da yakın zamanımıza kadar gelmiş ve varlığı bilinen bazı cem evleri bulunmaktadır. Örneğin, biri 1288 H. / 1871 M., diğeri 1301 H. / 1884 M. yıllarına tarihlenen Sivas Şarkışla İlçesi Yahyalı Köyü cem evleri (Akın, 1991: XXII, 340) ile Elazığ Baskil ilçesine bağlı Bilaluşağı Köyü cem evi (Necioğlu, 1987: 56-57; Akın, 1996: 7) bu uygulamalar arasındadır. Gerek Hacı Bektaş ilçesi meydan evi gerekse de Yahyalı ve Bilaluşağı Köyü cem evlerinin tüteklikli örtü olarak bilinen

kırlangıç çatıya sahip olmaları, üzerinde durulması gereken bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Günkut Akın'ın da ifade ettiği gibi bu örtü biçimi simgesel bir değer taşımaktadır (1996: 7).

Bugün dahi birçok köyde bulunan ve bilimsel araştırmalara henüz konu olmamış olan ve ahşap olmaları nedeniyle ne yazık ki gündün güne ortadan kaldırılan birçok cem evinde de kırlangıç çatı geleneğinin bulunduğu tanık olmaktadır. Bu konuda Amasya merkez ilçeye bağlı Meşeliçiftliği ve Gökdere köyü ile Göynücek ilçesine bağlı Çulpara, Koyuncu, Tencirli, Şeyhoğlu, Kuyulu, Kavaklı, Asar, Çayan, Şarklı, Çaykışla ve Başpınar köylerinde, Malatya'nın Kürecik belde-sine bağlı Çevirme ve Harunuşağı köyü, Elazığ'ın Baskil ilçesine bağlı Bilaluşağı köyü ile Sivas'ın Şarkışla ilçesine bağlı Yahyalı köyündeki kırlangıç çatılı evler (cem evleri) örnek gösterilebilir.

Cem evinin Bektaşilikteki karşılığı ise meydan evidir. Hacı Bektaş İlçesinde, Hacı Bektaş Vefî Külliyesinin bir birimi olan ve 18. yüzyıla tarihlendirilen (Akok, 1968: X, 32) meydan evi ise cem ayınlarının yapıldığı eski ve önemli mekânların başında gelmektedir. Bu meydan evinin üst örtüsü de kırlangıç çatı ile örtüldür. Buradaki uygulamanın Anadolu kırsalındaki mevcut kırlangıç çatı geleneğine öncü olduğu düşünülebilir.

Hacı Bektaş Vefî Külliyesi dışındaki bazı Bektaşî tekke ve dergahlarında da meydan evlerinin bulunduğu bilinmektedir. Örneğin 17. yüzyıl Osmanlı gezgini Evliya Çelebi Osmancık'ta türbesi bulunmakta olan Koyun Baba'dan bahsederken; II. Bâyezid'in rüyasında Koyun Baba'yı görmesi üzerine buraya yaptırdığı hayratları sıralarken dervişler için yaptırılan meydanı da belirtmektedir (Evliya Çelebi, 1985: 1-2, 524). Yine Evliya Çelebi, diğer bir Bektaşî Tekkesi olan Kademli Baba Sultan Tekkesini anlatırken; buraya Gazi Hüdavendigâr zamanında Gazi Mihâl Bey tarafından yapılan hayratları belirtirken meydanları da ifade etmektedir (Evliya Çelebi, 1985: 8, 29-30). Dervişler için yapılmış olan bu meydanlar kuşkusuz cem ayınlarının yapıldığı mekânlardır. Ayrıca Evliya Çelebi, seyahatnamesinin Merzifon bölümünde Piri Baba dergâhından bahsederken buradaki meydandan da söz etmektedir (Evliya Çelebi, 1985: 1-2, 688).

Merzifon Piri Baba türbesi yanında bulunmakta olan kırlangıç çatılı cem evinin ise, 1925 yılına kadar kullanıldığı fakat sonrasında cem evinde bir şahıs tarafından tadilat yapılarak yapının camiye dönüştürüldüğü belirtilmektedir (Onarlı, 1997: 18).

Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükseliş dönemindeki bu uygulamalarına karşın 16. yüzyılda başlayan baskı ve zulüm süreci, II. Mahmud zamanında da devam etmiş ve 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasını takiben, önemli birkaç tanesi dışında Anadolu ve Rumeli'deki bütün Bektaşî tekke ve dergahları görevlendirilen memurlarca yıktırılmıştır (Cevdet Paşa, 1973: II, 416-417).

Cem evi (cem hane) kavramına halk edebiyatımız içerisinde de rastlamaktayız. Örneğin Âşık Emrah'a ait olan bir dörtlükte cem hane ifadesi karşımıza çıkmaktadır:

*"Bugün Pazar-ı aşktır, muhtaç olan candan geçer
Aşığı sadık olanlar lebi gülabdan geçer
Düşmüşüm cem hanesine ben ağlarım zar-ı zar
Aşka düşen merdaneler hırkayla tacdan geçer."*

Cem evinin fonksiyonuna gelince; peygamber dönemindeki mescidin işlevleri temelinde bakıldığında toplumsal, kültürel ve itikadi anlamda bu mirası devralan mekânın cem evi olduğu kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu mekânlarda yapılan cem ayinlerinde; başta *oniki hizmet* olmak üzere, ölen kişinin dardan indirilmesi, musahip edinme, toplumsal birlik ve dayanışmanın sağlanması, bireyler arası anlaşmazlıkların giderilmesi ve benzeri konular görüşülerek bir sonuca varılmaktadır. Bu yönüyle cem evi; ibadetin yapıldığı bir mekân olmakla birlikte, bireyler arası anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulduğu bir mahkeme ve en önemlisi de hangi toplumsal sınıftan olursa olsun bütün herkesin eşit olduğu bir platformdur. Bununla birlikte, sadece vakit namazları temelinde bakıldığında ise camilerin peygamber dönemi mescidinin mirasçısı olduğu söylenebilir.

AMASYA ÖRNEKLERİ:

Amasya'daki geleneksel Osmanlı konut mimarisine ait Hımış ve Bağdadî örnekler dışında, Amasya'nın Göynücek İlçesine bağlı bazı köylerde farklı bir ev tipi karşımıza çıkmaktadır. Kırangıç çatılı dam evler olarak adlandırılarak bilinecek olan bu evler hem günlük hayatın yaşandığı hem de cem ayinlerinin yapıldığı olduğu mekânlardır. Bu nedenle burada önce söz konusu bu yapıların genel özelliklerine kısa bir şekilde değinilecek ve devamında mevcut örnekler sunulacaktır.

Kırangıç Çatılı Dam Evlerin Genel Özellikleri:

Bu ev tipi yörede "Dam Ev" veya "Kara Dam" olarak bilinmektedir. Bu konutlarda ana mekânı örten ve "Kırangıç Çatı" olarak bilinen örtü sistemi sembolik bir değer taşınmakta olup, dam ev uygulamasının eski ve özgün biçimini yansıtmaktadır.

Kırangıç çatılı dam evler, insanın günlük hayatta ihtiyacı olan birçok yapı birimini aynı çatı altında çözümlenmiş bir konut tipidir. Genellikle dikdörtgen plânlı olan bu konutun en dış köşesinde geniş ve büyük bir ocak, ocağın karşı tarafında, evin giriş kısmında sınırları belirginleştirilmiş mutfak bölümü ve iki alan arasında kalan bir cephede buğday anbarı, yayık ve yüklük ile diğer karşı cephede makat denilen oturma yerleri yer almaktadır.

Kırangıç çatılı dam evler; genellikle 0,5-2 metre arası yere gömülü bir biçimde düzenlenmiştir. Mevcut örneklerin beden duvarları, moloz taş malzeme, çamur sıva ve ahşap hatıllar ile inşa edilmiştir. Üst örtü, ortada bulunan iki ana direk

üzerine konulan başlık ve bu başlıklara oturan uzun ve kalın kirişler ile kirişler üzerinde yer alan yuvarlamalar ve bunların üzerine konulan merteklerden oluşmaktadır. (Fotoğraf-1) Ahşap aksamdan soyulan kabuklar ise mertekler arasına dolgu olarak kullanılır ve mertekler üzerine toprak serilir.

Kırlangıç çatı olarak adlandırılan kısım ise, iki ana direğin bulunduğu yerde, görünen kenarları düzgün yontulmuş merteklerin kare bir mekân oluşturacak şekilde birbirine çaprazlama bir biçimde ve yukarı çıktıkça daralan bir formda iki, üç, dört veya beş kademelenme yapması sonucunda çatıda açılan bir çeşit aydınlık penceresi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. (Çizim-1)

Bu konut tipinde kullanılan ahşap malzeme oldukça dikkat çekicidir. Özellikle konutun yükünü direklere aktaran kirişlerin uzun ve tek parça olarak kullanılmış olduğu görülmektedir. Yörede öz olarak adlandırılan bu kirişler genellikle çam ağaçlarından yapılmıştır. Direkler ise sertliği ve dayanıklılığıyla bilinen ardıç ağacındandır. Ayrıca dam evlerin üst örtüsünde kullanılan yuvarlama ve mertekler de yine ardıç ağacındandır.

Dam evlerin beden duvarları oldukça kalın tutulmuştur. Duvarların içerisinde ise birkaç metre arayla konulmuş ahşap direkler bulunmakta, ayrıca bu direklere yatay bir şekilde çakılmış ve kuşkonmaz diye tabir edilen bindirmeler yer almaktadır. Ara boşluklar ise moloz taş ve kerpiçlerle yapılmış duvarlarla kapatılmıştır. Duvarlar, içte ve dışta saman katılmış çamur sıva ile sivanır ve iç mekân ise kireç ile badana edilir.

Dam evlerin üst örtüsü düz dam biçiminde olup üzeri çorak toprak ile örtülüdür. (Fotoğraf-2) Çorak toprak özellikle tercih edilir çünkü bu toprak fazla geçirgen olmayıp yağmur ve kara karşı diğer toprak cinslerine kıyasla daha dayanıklıdır. Ayrıca hemen hemen her evin damında, damdaki toprağı pekiştirmek için taştan birer loğ taşı yer almaktadır.

Kırlangıç çatılı dam evler, dışa kapalı bir şekilde ele alınmış bir konut tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kırlangıç çatının bulunduğu ana mekânın beden duvarlarında pencere açıklığına yer verilmemiştir. Ancak, son 40 – 50 yıllık bir süreçte ihtiyaca binaen konutlara bitişik nizam olarak yapılmış olan bazı eklenti mekânlarda pencere olgusunu görmekteyiz. Bu pencereler ise yerden oldukça yükseğe yapılmışlardır.

Dam evlerde kırlangıç çatılı ana mekâna hayat tabir olunan mekândan geçilerek girilir. Hayat ise genellikle çift kanatlı bir kapı ile dışarıya açılmaktadır. (Fotoğraf-3)

Mevcut konut örnekleri içerisinde bodrum veya ikinci kat uygulamasına rastlanılmamaktadır. Ayrıca bu evlerin iç mekânlarında tuvalet uygulamasına yer verilmemiştir. Tuvaletler genellikle evlerin dış avlusu içerisinde bağımsız bir birim olarak görülmektedir.

Gusülhane (banyo) ise, evin bir köşesinde hamamlık olarak tabir edilen ve etrafı yerden biraz yükseltilmiş olan mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle eski örneklerde mutfak kısmı olarak kullanılan ve etrafı çevrilmiş olan bölümün banyo olarak kullanılmış olduğu da bilinmektedir. Daha geç dönemlerde ise, ana mekâna bitişik olarak yapılmış olan eklenti mekânlarda da hamamlık uygulaması görülmektedir.

ÖRNEKLER:

Örnek No	: 1
Fotoğraf No	: 4-5
Çizim No	:
Bulunduğu Yer	: Amasya İli Göynücek İlçesi Çulpara Köyü
Ev Sahibinin Adı	: Musa DOĞANBAŞ
İnceleme Tarihi	: 07.07.2005 - 09.09.2007
İnşa Tarihi	: Muhtemelen 18. yüzyıl
Onarım Durumu	: 1930 yılında ve 2005 yılında evin bacası onarılmıştır.
Bugünkü Durumu	: Genel bir onarıma ihtiyacı var.
Genel Tanımı	: Güney kuzey yönünde, boyuna dikdörtgen plânlıdır. Kuzey yönde yaklaşık 1,5 metre derinliğinde ana toprağa gömülü olarak, kısa bir taş temel üzerine kerpiç ve moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir. Üst örtü ahşap olup evin orta kısmında yer alan iki ana direk ve beden duvarlarına oturmaktadır.

Evin dışarıyla tek bağlantısı giriş kapısıdır. Pencere uygulaması bulunmamaktadır. Aydınlatma ocak ve üst örtüdeki kırlangıç çatıdan sağlanmaktadır.

Son elli-altmışlık yıllık süreçte konutun giriş cephesi yanlarına bitişik nizam bir şekilde iki yeni oda eklenmiştir.

Kuzey yöndeki ana direğin üzerindeki yastık kısmında Arap rakamlarıyla 138 rakamının kazınmış olduğu görülmektedir. Bu rakamların muhtemelen bir tarih kaydı kanaatine varılmıştır. Ayrıca 138 rakamının hicri 1138 tarihinin (1726) kısaltması olduğu düşünülmektedir. Bu tarih evin inşa tarihi olabilir. (Fotoğraf- 4-5)

Kenarları kesme taş malzeme ile yapılmış olan ocağın sol kenar kısmında 1930 tarihi kesme taş malzemenin üzerine kazınmış olduğu görülmüştür. Alınan bilgiye göre; ev sahibinin babası merhum Garip DOĞANBAŞ, 1930 yılında ocak iyi çekmiyor diye onarılmış. Bu tarih kaydının bahse konu onarımla ilgili olduğu anlaşılmıştır. Ocağın (Bu taşlara yörede "kemer taşı" da deniliyor.) sağ kenarında ise Arapça "ali" ibaresi okunmakta. Birkaç Arapça kelime daha olmakla birlikte bu kısımlar sıvalı olduğu için yazılar okunamamaktadır. Ayrıca ocağın bu kısmında hicri 1147 (1735) tarihi okunmaktadır.

Örnek No : 2
Fotoğraf No : 6
Çizim No : 2
Bulunduğu Yer : Amasya İli Göynücek İlçesi Çulpara Köyü
Ev Sahibinin Adı : Merhum Ali BOZTEPE
İnceleme Tarihi : 07.07.2005 - 09.09.2007
İnşa Tarihi : Muhtemelen 18. yüzyıl
Onarım Durumu : Kısmi bazı onarımlar görmüştür.
Bugünkü Durumu : Evin kuzey batı köşesinin üst örtüsünde kısmi bir çökme meydana gelmiştir. Halihazırda genel bir onarıma ihtiyacı var.
Genel Tanımı : Güney kuzey yönünde, boyuna dikdörtgen plânlıdır. Kuzey yönde yaklaşık 2 metre derinliğinde ana toprağa gömülü olarak, kısa bir taş temel üzerine kerpiç ve yer yer moloz taş malzeme ile inşa edilmiş olup beden duvarları içerisinde çatıyı destekleyen ahşap direkler bulunmaktadır. (Fotoğraf-6) Üst örtü ahşap olup evin orta kısmında yer alan iki ana direk ve beden duvarlarına oturmaktadır.

Evin giriş cephesi önüne betonarme yeni ev ve garaj yapıldığı için sadece arka cephesi görsel bir haldedir. Konutun dışarıyla tek bağlantısı giriş kapısıdır. Pencere uygulaması bulunmamaktadır. Aydınlatma ocak ve üst örtüdeki kırlangıç çatıdan sağlanmaktadır. Musa DOĞANBAŞ evinin birebir aynısı olup tek farkı, üst çatısı diğerinden daha yüksek bir şekilde düzenlenmiştir. (Çizim-2)

Örnek No : 3
Fotoğraf No : 7
Çizim No :
Bulunduğu Yer : Amasya İli Göynücek İlçesi Çulpara Köyü
Ev Sahibinin Adı : Sadi DOĞAN
İnceleme Tarihi : 07.07.2005 - 09.09.2007
İnşa Tarihi : Muhtemelen 1317 H./ 1899 M. (Fotoğraf-7)
Onarım Durumu : Görmemiştir.
Bugünkü Durumu : Hâlihazırda kullanılmıyor. Taşıyıcı kirişlerden bir tanesi çatlamış bir halde olup esaslı bir onarıma ihtiyacı var.
Genel Tanımı : Evin ana kurgusu ortadaki iki temel direk üzerinedir. Kuzey güney yönde boyuna dikdörtgen plânlı olarak düzenlenmiştir.

Konutun giriş kısmında mutfak bölümü, orta kısmın her iki tarafında birer küçük anbar ve giriş kısmının paralelinde en dip kısımda ise ocak bulunmaktadır. İçerisi ocağın bacası ile kırlangıç çatının açıklığından aydınlanmaktadır.

Konutun batı yandaki direğinin üzerindeki yastık kısmına hicri 1317 tarihinin kazınmış olduğu gözlemlenmiştir. Bu tarih muhtemelen evin inşa edildiği tarih olabilir.

Örnek No : 4
Fotoğraf No : 8
Çizim No : 3
Bulunduğu Yer : Amasya İli Göynücek İlçesi Koyuncu Köyü
Ev Sahibinin Adı : Hasan KOÇ
İnceleme Tarihi : 08.07.2005
İnşa Tarihi : Muhtemelen 18. yüzyıl
Onarım Durumu : Görmemiştir.
Bugünkü Durumu : Hâlihazırda samanlık olarak kullanılmaktadır. Genel bir onarıma ihtiyacı var.
Genel Tanımı : Diğer örneklerde olduğu gibi burada da ortada iki ana taşıyıcı direk ve bu direkler üzerinde sütun başlığı gibi kullanılmış olan yastık ve bunun üstünde taşıyıcı kısa mertekler ve mertekler üzerinde ise öz denilen kirişler bulunmaktadır. Kirişler üzerinde yuvarlamalar ve bunlarında üzerinde mertekler yer almaktadır.

Evin kırılgiç çatısı beş kademeli olarak düzenlenmiştir. (Fotoğraf-8, Çizim-3)

Örnek No : 5
Fotoğraf No : 9
Çizim No : 4
Bulunduğu Yer : Amasya İli Göynücek İlçesi Tencirli Köyü
Ev Sahibinin Adı : Çelebi EKEN¹
İnceleme Tarihi : 09.07.2005
İnşa Tarihi : Muhtemelen 19. yüzyıl
Onarım Durumu : Görmemiştir.
Bugünkü Durumu : Hâlihazırda bakımlı bir haldedir.
Genel Tanımı : Konutun ana kurgusu iki ana taşıyıcı direk ve bu direkler üzerinde sütun başlığı gibi kullanılmış olan yastık ve bunun üstünde taşıyıcı kısa mertekler ve mertekler üzerinde ise öz denilen kirişlerden oluşmaktadır. Kirişler üzerinde ise yuvarlamalar ve bunlarında üzerinde mertekler yer almaktadır. (Çizim-4) Ayrıca konutun üst örtüsü beden duvarları yanında yer alan ince direklerle desteklenmiştir.

Bu evin kırılgiç çatısı beş kademeli bir şekilde düzenlenmiş olup kırılgiç çatının bulunduğu kısım diğer kısımlara kıyasla daha yüksek tutulmuştur. Yastık kısımlarında ise iç içe yarım dairelerden oluşan kabartma bezemeler bulunmaktadır. (Fotoğraf-9)

¹ Çelebi EKEN, Dede (Ocak-zâde) olup, Ağuçanlı (Ağu içen) Ocağındandır.

Örnek No	: 6
Fotoğraf No	: 10
Çizim No	: 5-6-7
Bulunduğu Yer	: Amasya İli Göynücek İlçesi Başpınar Köyü
Ev Sahibinin Adı	: Cemalettin KILIÇ ² (Merhum Halil Ağa'nın Evi.)
İnceleme Tarihi	: 09.07.2005
İnşa Tarihi	: Muhtemelen 19. yüzyıl
Onarım Durumu	: Görmemiştir.
Bugünkü Durumu	: Genel bir onarıma ihtiyacı var.
Genel Tanımı	: Dikdörtgen plânlı, ortada çatıyı taşıyan iki ana direk ve bu direkler üzerinde yastık, yastık üzerinde ise mertekler ve mertekler üzerinde çifte kirişler yer almaktadır. Kirişlerin üzerinde ise yuvarlamalar ve bunların da üzerinde üst örtüyü taşıyan mertekler bulunmaktadır. (Çizim-5-6-7)

Üst örtü kirişler nedeniyle üç bölüme bölünmüş ve orta bölüm kısmen yan bölümlerden daha yüksek bir şekilde düzenlenmiştir. Orta kısım kırlangıç çatılı olarak düzenlenmiştir. Kırlangıç çatı beş kademeli olarak düzenlenmiş olup evin içeri bu kısımdan ve girişin karşısında yer alan ocak bölümünün bacasından aydınlanmaktadır.

Konutun ön cephesi önüne iki katlı ahşap bir ev inşa edilmiş olduğu için eski dam evin ön cephesi görülememektedir. (Fotoğraf-10)

DEĞERLENDİRME:

Cem evi mimarisi hakkında hazırlanan ve konuya bir giriş mahiyetinde olan bu çalışmada cem evinin tarihselliği ve içeriği konusu aydınlatılmaya çalışılmış ve devamında Amasya'daki örneklere yer verilmiştir.

Yapılan çalışmada; cem evinin tarihsel bir mimari olgu olduğu fakat diğer ibadethanelerden farklı olarak -can güvenliği kaygısı dolayısıyla dışa kapalı bir biçimde ibadet edilmesi nedeniyle- özel bir mimari üslup gelişimi gösterememiş olduğu anlaşılmıştır.

Cami ve cem evi olgusuyla ilgili olarak burada çok önemli olan bir konunun altının çizilerek ifade edilmesi gerekmektedir. Cem evi, caminin alternatifi olan bir ibadethane değildir. Cem evi; bugünkü camilerde olmayan ama peygamber dönemindeki uygulamalarda mevcut olan ruhsal hali cem ayini aracılığıyla günümüze taşıyan bir ibadethanedir. Bu anlamda cami ve cem evinde yapılan ibadet ve uygulamalar bir araya geldiğinde peygamberimiz dönemindeki mecidi-nebevînin ruhuna yaklaşmış olunacağı kanaatine varılmıştır.

Amasya örneklerine gelince; Amasya Merkez İlçeye bağlı Meşeliçiftliği ve Gökdeire ile Göynücek İlçesine bağlı Çulpara, Koyuncu, Tencirli, Şeyhoğlu, Kuyulu, Ka-

2 Cemalettin KILIÇ, Dede (Ocak-zâde) olup, Ağuçanlı (Ağu içen) Ocağındandır.

vaklı, Asar, Çayan, Şarklı, Çaykışla ve Başıpınar köylerinde tespit edilen kırlangıç çatılı dam evler ki bunlar cem ayinlerinin yapılmış olduğu mekânlardır. Bu mekânlar aynı zamanda cem evi olarak işlev gören yapılardır. Yani bu evler hem günlük hayatın yaşandığı bir konut hem de ibadetin yapıldığı bir mabet olarak işlevlendirilmiş yerlerdir.

Sınırlı bir alanı kapsayan bu çalışmada yaklaşık yirmi civarında örnek incelenmiş ve bu örneklerden bir kaçı dışında neredeyse tamamının kötü bir durumda buldukları, bazı konutların metruk bir halde ya da depo olarak kullanılmakta oldukları ve bazılarının da yıkılmakta oldukları gözlemlenmiştir. (Çizim-8)

Evlerin büyük bir çoğunluğunun yanına veya bitişiğine çeşitli zamanlarda ihtiyaca binaen betonarme evler yapılmış olduğu, böylelikle evlerin cephelerinin ne yazık ki gözlemlenemez bir hale geldikleri görülmüştür. Bu nedenle zaten fazla görsel olmayan dış görünüşleri iyice görülemez bir duruma gelmiş olup çalışma sırasında büyük bir çoğunlukla evlerin cephe fotoğrafları çekilememiştir.

Mevcut örneklerde uygulanan kırlangıç çatı tipinin iki farklı şekilde uygulanmış olduğu gözlemlenmiştir. Birinci tipte; karşılıklı iki yuvarlama üzerine çaprazlama yine karşılıklı iki yuvarlamanın konulması ve bu şekilde devam ettirilmesiyle oluşturulur. (Çizim-3) (Örneğin: Koyuncu köyü Hasan Koç evi, Çulpara Köyü Musa Doğanbaş evi, Ali Boztepe evi ve Yusuf Mısırlı evi). İkinci tipte ise; genellikle merteklerden oluşturulan kare üzerine yine dört mertekten oluşan çaprazlama ikinci bir karenin oluşturulması ve bu şekilde devam ettirilmesiyle kademelenme sağlanmaktadır. (Çizim-9) (Örneğin: Çulpara köyü Haydar Köse evi, Hüseyin Baş evi, Kılıç Mısırlı evi, Koyuncu köyü İsmet Kekiz evi, Başıpınar köyü Yakup Koç evi, Halil Ağa evi ve Meşeliçiftliği köyü Mehmet Yaprak evi). Mevcut örnekler göz önüne alındığında birinci tipteki uygulamanın daha eski olduğu kanaatine varılmıştır. Bununla birlikte ikinci tipteki örneklerin daha yaygın bir şekilde düzenlenmiş oldukları anlaşılmıştır.

Aşağı ve Yukarı Çulpara köyündeki örneklerin bazılarında, evin inşa veya onarım tarihlerinin taşıyıcı direkler üzerinde yer alan yastık kısmına ya da ocak kemer taşlarına yazılmış olduğu tespit edilmiştir. (Örneğin: Musa Doğanbaş evi, Sadi Doğan evi, Rıza Erbaş evi ve Yusuf Mısırlı evi.)

Mevcut örnekler göz önüne alındığında evlerin önemli bir kısmının 18. ve 19. yüzyıllarda inşa edilmiş oldukları, bununla birlikte 20. yüzyılın başlarında inşa edilmiş örneklerde bulunduğu anlaşılmıştır.

Yukarı Çulpara köyünde merhum Haydar Köse'ye ait olan evin³ ocak kısmı üzerinde bir insan yüzü tasvirine rastlanılmıştır. (Çizim-10) Diğer örneklerin hiçbi-

3 Bu evin, Çulpara köyü eşrafından olan ve 1949 yılında vefat eden Baş oğlu Ali Ağa'ya (Şayö Ağa) ait olduğu öğrenilmiştir.

rinde böyle bir tasvire rastlanılmamıştır. Evin şimdiki sahibi Yusuf Köse'nin verdiği bilgiye göre; buradaki tasvirin, evi yapan Gökdereli Aşık diye bilinen ustanın yüz tasviri olduğu (Çizim-11) ve bu ustanın aynı zamanda merhum Hüseyin Baş'ın kırılma çatılı evini de yapan usta olduğu öğrenilmiştir.

Yine Yukarı Çulpara köyünde merhum Hamdi Doğan'a ait evin ocak kısmının kemer taşlarında da bazı kabartma figürü bulunduğu tespit edilmiştir. Hâlihazırda tamamen yıkılmış olan konutun sadece kısmen ocak kısmı ile sonradan eklenti olarak yapılan bir odası mevcut bulunmaktadır. Buradaki kemer kilit taşı üzerinde yüksek kabartma biçiminde bir hilâl ve bu hilâlin bir tarafında çakmaklı bir tabanca diğer tarafında ise tüfek figürü bulunmaktadır. (Çizim-12) Ayrıca tabanca kabartmasının yanındaki kemer taşında gül bezek benzeri bir kabartma ve tüfek kabartmasının yanındaki kemer taşındaki kabartmanın ise ne olduğu anlamamıştır.

Yukarıda bahsedilen örneklerden başka, incelenen örneklerin bazılarında, özellikle taşıyıcı direk üzerine oturtulan yastık kısmında basit oyma-kabartma bezemelere yer verilmiş olduğu gözlemlenmiştir. (Örneğin: Çaykışla köyü Celal Türkmen evi, Tencirli köyü Çelebi Eken evi, Çulpara köyü Musa Doğanbaş evi ve Ali Boztepe evi.)

İncelenen evlerin tamamının üst örtüsünün kırılma çatı biçiminde düzenlenmiş olduğu gözlemlenmiştir. Merteklerle oluşturulan karelerin birbirine çaprazlama üst üste bindirilmesiyle oluşturulan bu çatı tipinin Hacı Bektaş Velî külliyesindeki meydan evinin üst örtüsünde de uygulanmış olduğu göz önüne alındığında, Anadolu kırsalındaki uygulamaların Hacı Bektaş Velî meydan evi etkili olduğu düşünülebilir. (Fotoğraf-11)

Bu çatı tipinin kökeni konusunda ise kesin bir şey söylemek oldukça zor. Anadolu'dan Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Orta Asya'ya kadar olan coğrafyada yayılma alanı bulan bu uygulamanın estetik ve sembolik bir değer taşıdığı kanaatine varılmıştır.

Bu bildiri ile ilgili Çizim ve Fotoğraflar EKLER bölümündedir.

KAYNAKLAR

AHMET EFLÂKİ. (1995). Âriflerin Menkıbeleri. C. II, 476. İstanbul: M.E. Basımevi. Çeviren: Tahsin Yazıcı

AKIN, Günkut. (1991). "Tüteklikli Örtü Geleneği: Anadolu Cami ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü" Ankara: Vakıflar Der. S. XXII.

AKIN, Günkut. (1996). "Cemevi Mimarisi Üzerine Notlar" Cem Kültür Evi Mimari Proje Yarışması. İstanbul: Cem Vakfı.

- AKOK, Mahmut. (1968). "Hacı Bektaş-ı Veli Mimari Manzumesi" Ankara: Türk Etnoğrafya Der. S. X.
- AYTEKİN, Sefer. (2001). Buyruk. Ankara: Ayyıldız Yayınları.
- BAKIR, Mahmut Riyat. (2003). Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem' ve Bektaşılık'teki Yorumu. Ankara: Alternatif Yayınları.
- BOZKURT, Fuat. (1982). Buyruk. İstanbul
- BOZKURT, Fuat. (1990). Semahlar. İstanbul: Cem Yayınevi.
- CEVDET PAŞA. (1973). Cevdet Paşa Tarihi -Seçmeler-. İstanbul: M. E. Basımevi. Düzenleyenler ve SadeleŐtirenler: Sadi IRMAK – Behçet Kemal ÇAĞLAR
- DEVELLİOĞLU, Ferit. (1999). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- EVLİYA ÇELEBİ. (1985). Tam Metin Seyahatname. İstanbul: Üçdal NeŐriyat. SadeleŐtirenler: T. Temelkiran – N. AktaŐ,
- NECİOĞLU, G. (1987). Bilaluşağı Köyü Mimarisinin Tarihsel Sürekliliği. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fak. Y. Lisans Tezi.
- ONARLI, İsmail. (1997). "Piri Baba Tekkesi" İstanbul: Cem Der., S. 72, s. 18
- ÖZTELLİ, Cahit. (1983). Pir Sultan Abdal. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- ÖZTÜRK, YaŐar Nuri. (1994). Kur'an'ın Temel Kavramları. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- PEDERSEN, Johs. (1979). "Mescid" Maddesi. İslâm Ansiklopedisi, C. 8, s.3. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- REHBER, Muhammed Taki. (1997). Sahife-i Seccadiye'de Siyaset ve Toplum. İstanbul: Kevser Yayınları.
- SIRMA, İhsan Süreyya. (1995). Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi. İstanbul: Beyan Yayınları.